

STRATEGIE VYUČJÍCÍCH PŘI PODPOŘE ŽÁKOVSKÉ ANGAŽOVANOSTI VE VÝUCE ŽÁKŮ SE SOCIÁLNÍM ZNEVÝHODNĚNÍM

TEACHERS' STRATEGIES TO SUPPORT STUDENT ENGAGEMENT IN TEACHING OF SOCIALLY DISADVANTAGED STUDENTS

Martin Majcík¹, Jana Obrovská²

¹ Ústav pedagogických věd, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

² Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Abstrakt

Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním představuje téma, kterému je věnována pozornost zejména s ohledem na negativní dopady socioekonomického zázemí a možnosti podpory. Koncept žákovské angažovanosti umožňuje vysvětlit dopady školního prostředí na žáka v rovině docházky a participace na školních aktivitách, emocí či přístupu k učení. Příspěvek se zaměřuje na přístup učitelů k podpoře žákovské angažovanosti sociálně znevýhodněných žáků během výuky. Výsledky, založené na vícečetné případové studii 5 škol s vyšším podílem těchto žáků, jsou součástí širšího výzkumu implementace systémové podpory znevýhodněných škol. Na základě získaných dat je zřejmé, že učitelé realizují strategie podpory behaviorální a emocionální angažovanosti, méně však té kognitivní.

Klíčová slova: žáci se sociálním znevýhodněním, vzdělávací nerovnosti, žákovská angažovanost, strategie vyučujících

Abstract

The education of students with social disadvantages is a topic that receives attention, particularly regarding the effects of socio-economic background and support. In this context, the concept of student engagement helps explain the impact of the school environment on student behavior in terms of attendance or participation in school activities, emotions, and learning. Therefore, this study focuses on teachers' approaches to supporting the engagement of low SES students during lessons. The results, based on a multiple case study of 5 schools with a higher proportion of these students, form part of broader research on the implementation of systemic

support for disadvantaged schools. The data indicate that teachers implement specific strategies to foster behavioral and emotional engagement, at the expense of cognitive engagement.

Keywords: *socially disadvantaged students, educational inequalities, student engagement, teachers' strategies*

1 ÚVOD

Žáci z rodin s nízkým sociálně ekonomickým statusem čelí ve vzdělávání celé řadě bariér, které mají negativní dopad na jejich studijní a později profesní trajektorii. Sociální znevýhodnění, tak můžeme vnímat jako důležitý prediktor studijní úspěšnosti, docházky, kázeňských problémů či předčasného opuštění vzdělávání (Wong et al., 2024). Chování žáka ve školním prostředí může být vysvětleno prostřednictvím konceptu žákovské angažovanosti, který se zaměřuje na postoje, zájem či odhodlání vzhledem k aktivitám během školní výuky (Daly et al., 2009).

2 TEORIE

Koncept žákovské angažovanosti je tradičně pojímán jako trojdimenzionální zahrnující behaviorální, afektivní a kognitivní dimenzi (Fredricks et al., 2004). Zatímco behaviorální dimenze se vztahuje k docházce žáků, jejich participaci na výuce či dodržování pravidel, afektivní dimenze zahrnuje emoční stavy žáků a také jejich pocit sounáležitosti s učiteli a spolužáky (Martins et al., 2022). Kognitivní dimenze reprezentuje procesy doprovázející učení, jako je například seberegulace či schopnost stanovit si cíle. Pro žáky s nízkým SES je tak charakteristická nízká míra angažovanosti, která se projevuje častými absencemi či negativními pocity vzhledem k výuce. Žákovská angažovanost může být ovlivněna i externími faktory jako jsou učitelé, rodina či spolužáci. Z hlediska učitele se jako podporující jeví zejména kvalita vztahů a způsob vedení výuky (Archambault et al., 2020).

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Studie vychází z širšího výzkumu zaměřeného na implementaci systémové podpory pro školy s vyšším podílem žáků se sociálním znevýhodněním v oblasti personální, přímé podpory žáků a profesního rozvoje učitelů. Design výzkumu je vícečetná případová studie (Stake, 2006), kdy bylo do sběru dat zapojeno celkem pět základních škol, na kterých probíhaly opakované rozhovory s pracovníky školy (vedení, poradenští pracovníci, učitelé i asistenti), rodiči i žáky a také obsahová analýza dokumentů. Metodou induktivního kódování bylo analyzováno celkem 173 rozhovorů z první a čtvrté vlny (2022–2024). Tento příspěvek se zaměřuje pouze na dílčí oblast zjištění, a to konkrétně na způsoby, kterými učitelé podporují angažovanost žáků se sociálním znevýhodněním ve výuce. Výzkumná otázka tedy zní: Jaké strategie ve výuce učitelé volí na podporu angažovanosti žáků se sociálním znevýhodněním?

4 VÝSLEDKY

Z výsledků je patrné, že učitelé ve výuce uplatňují specifické způsoby podpory angažovanosti u žáků se sociálním znevýhodněním. V případě behaviorální dimenze angažovanosti se učitelé zaměřují na podporu participace, kdy se snaží výuku pro žáky udělat zajímavou tím, že do ní implementují herní prvky pomocí pohybových aktivit a ICT. Použití her může odpovídat cíli učební úlohy, ale může se také jednat pouze o nástroj vnější motivace žáků. Dále se učitelé soustřeďují na budování vztahů založených na důvěře, které umožňují, aby se žáci cítili bezpečně. Důvěra ovšem může být budována i na úkor vzdělávacího obsahu a otázkou je také konflikt podporující role a učitelské autority. Z pohledu kognitivní dimenze a podpory žákovského učení učitelé frekventovaně střídají aktivity k udržení pozornosti, využívají princip názornosti a také diferencují probírané učivo, aby mohli reagovat na potřeby jednotlivých žáků. Dochází ovšem k upozadění akademických znalostí na úkor praktických dovedností.

5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Primární cíl podpory žákovské angažovanosti vyučujícími představuje snaha formovat pozitivní žákovskou zkušenost se školním prostředím. Zejména podpora

vzájemných vztahů se jeví jako důležitý prvek této podpory (Roorda et al., 2017). Do realizace podpory se ovšem promítají také přesvědčení vyučujících o charakteristikách žáků. Jak je z výsledků zřejmé, podpora se odehrává na pozadí nízkých akademických očekávání od žáků, která se promítají do způsobu výuky. Učitelé si tak primárně ve výuce nekladou akademické cíle, ale zaměřují se na praktičnost a zatraktivnění výuky. Pokud jsou ovšem tyto prvky využívány jako externí nástroj pro motivaci k angažovanosti, dochází dlouhodobě ke snižování vnitřní motivace k učení (Deci et al., 2001). Tento přístup může komplikovat přechod na střední školy, kdy žáci musí být připraveni zvládnout přijímací zkoušky i vysoké akademické nároky (Van Rens et al., 2018).

PODĚKOVÁNÍ

Příspěvek vznikl v rámci projektu NPO „Národní institut pro výzkum socio-ekonomických dopadů nemocí a systémových rizik“ číslo LX22NPO5101, financován Evropskou unií – Next Generation EU (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, NPO: EXCELES).

6 LITERATURA

- Archambault, I., Pascal, S., Tardif-Grenier, K., Dupéré, V., Janosz, M., Parent, S., & Pagani, Linda. S. (2020). The contribution of teacher structure, involvement, and autonomy support on student engagement in low-income elementary schools. *Teachers and Teaching*, 26(5–6), 428–445.
- Daly, B. P., Shin, R. Q., Thakral, C., Selders, M., & Vera, E. (2009). School Engagement Among Urban Adolescents of Color: Does Perception of Social Support and Neighborhood Safety Really Matter? *Journal of Youth and Adolescence*, 38(1), 63–74.
- Deci, E. L., Koestner, R., & Ryan, R. M. (2001). Extrinsic Rewards and Intrinsic Motivation in Education: Reconsidered Once Again. *Review of Educational Research*, 71(1), 1–27.
- Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School Engagement: Potential of the Concept, State of the Evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59–109.

- Martins, J., Cunha, J., Lopes, S., Moreira, T., & Rosário, P. (2022). School Engagement in Elementary School: A Systematic Review of 35 Years of Research. *Educational Psychology Review*, 34(2), 793–849.
- Roorda, D. L., Jak, S., Zee, M., Oort, F. J., & Koomen, H. M. Y. (2017). Affective Teacher–Student Relationships and Students’ Engagement and Achievement: A Meta-Analytic Update and Test of the Mediating Role of Engagement. *School Psychology Review*, 46(3), 239–261.
- Van Rens, M., Haelermans, C., Groot, W., & Maassen Van Den Brink, H. (2018). Facilitating a Successful Transition to Secondary School: (How) Does it Work? A Systematic Literature Review. *Adolescent Research Review*, 3(1), 43–56.
- Wong, Z. Y., Liem, G. A. D., Chan, M., & Datu, J. A. D. (2024). Student engagement and its association with academic achievement and subjective well-being: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Educational Psychology*, 116(1), 48–75.